

KIS DÁNIEL NAPLÓJÁBÓL

JÓSVAFŐ REFORMKORI KRÓNIKÁSA

A miskolci Herman Ottó Múzeum őrzi Kis Dániel református tanítónak 1805-től 1838-ban bekövetkezett haláláig vezetett kéziratnaplóját. Ez valóságos dokumentumgyűjtemény: egy negyedszázad szinte minden eseményét megörökíti.

 naplókezdő oldalak valójában visszaemlékezése Kis Dániel diákéveire. Napóleon 1805. december 2-ai megsemmisítő győzelme Austerlitznél visszafordulásra kényszerítette az orosz csapatokat, amelyeknek sárospataki átvonulása mély nyomot hagyott a pataki iskolásban: „1806^{dik} esztendőnek az elein, a midőn Patakon keresztül masírozott a muszka katonaságnak némelly része, számszerint 12 ezer, voltak köztök szkallos kozákok, nagy forgókkal felkészült kalapos lovasok, és 2 ezer huszárság, ezek igen szép katonák voltak, a Város végén leszállván lovaikról a magok módjok szerint danoltak, de soknak a hangja olyan volt, mint annak a fülemülének, a melyik az erdőben a csikókat fojtogatya.”

„Térdig való sárban”

A napóleoni háború veszélyeztette a Szent Koronát, emiatt azt Munkácsra szállították (1805), majd 1806-ban Munkácsról Sárospatakon keresztül vitték vissza Budára. E nagy eseményt így örökítette meg a krónika: „Mártius elein hoztattott vissza Patakon keresztül a Szent korona Munkácsról a Korona Őrzőke által, akkor az ótska temetőn ezen fő Úri rendek egy fontos rövid ovatióval T.T. Prof. Porkoláb Ifi Úr, és az éneklő Chorus által megköszöntettek, a többi Deákság pedig az egész tanuló sereggel egyetemben, két sorral álván a Kovács útján térdig való sárban, mindenikünknek zöld puszpáng lévén kalapunk mellett, ezen kívűl mindenütt harangoztak, végre sok ezer VIVÁT kiáltások közt Olaszi felé indulván elmentek.”

Ugyanebben az évben Kis Dániel a pünkösdtől Jósvafőn töltötte, s onnan egy népes társasággal ellátogatott a közeli Baradla-barlangba: „...van benne eredet képen kitsepege Sido oltár – egy nagy templom sokféle Statuákkal, katedrával, ország tábla – Pesti tábla, mellyen sokféle rendű-rangú embereknek nevei vannak metsve – hét koporsó – Szűz Mária képe szárnyas angyalokkal – Mórea hegye, mellyen nagy nehezen mászánk által – Sidó templom egy buzgón imádkozó

Korabeli rajz a Szilicei-jégbarlangról (Vasárnapi Újság)

pappal – egy magasán felnyúló, tsepegő kőből való oszlop, melly ha verettetik, úgy szóll, mint a harang – korona – hóldvilág, és több számtalan nagyobb kisebb, sokféle formájú, s nagyságú tsepegő kövek, melylyeken eléggé nem lehet tsudálkozni, úgy, hogy a ki az Istent érezhetőképén az ő munkáiban akarja látni, ide mennyen bé, merem azt mondani, hogy másképen fog gondolkozni, mint eddig.”

Az 1790-91. XXVI. törvénycikk a protestánsok számára is lehetővé tette a szabad vallásgyakorlást és azt, hogy iskolát szervezzenek. A századfordulón az észak-magyarországi előkelő református családok kisebb-nagyobb alapítványokat hoztak létre a Pataki

Kollégium fejlesztésére, bővítésére. Kis Dániel 1808-ban még pataki diákként élte meg az új kollégium alapkövének letételét: „1808^{dik} Examenkor... tétetett le egy különös szegelet kő az új Collégium fundamentumában a Kis útza felől, mellyben is egy 4 szegeletű ólmos üveghen különös jegyzések tétettek bé.”

„Egy nagy utat vettem a nyakamba”

Az ifjú a nyári vakáció végét 1810-ben Szilice környékén töltötte. Augusztus 21-én R. Kapéri Mihály társa-

Kis Dániel 1784. december 28-án született az Abaúj vármegyei Szikszón Nagy-Mihályi Kis András és Szabó Sára elsőszülött gyermekeként. Később öt testvére született még: Pál, Sára, Zsuzsánna, Erzsébet és Lidia. Apja prédikátorként meg tanítóként több településen is szolgált. Kis Dániel Rátkán, Dobsinán és Lőcsén tanult, kiválóan elsajátítva a szlovák és a német nyelvet is. A szolgálatait Szendrőn folytató édesapja 1799 szeptemberében beíratta a Sárospataki Kollégiumba. Ott 1812-ig tanult és élte a pataki diákok legendásan változatos életét. Ezt befejezve Görgőre került tanítónak, majd néhány év múlva Szinpetrebe. További szolgálatait 1819-től Jósvafőn teljesítette, s ott tanított élete végéig, 1838 februárjáig.

ságában leereszkedett a híres jégbarlangba, majd naplójában az alábbiakat rögzítette: „... a falutól dél és napnyugat között esik, mintegy 15 puska lövésnyire, ... igen tartózkodva kell ereszkedni a barlangnak szája vagy torka felett, egyenesen fel felé, borzasztó kősziklák láttattak, az üreg maga, melly egészen világos, és egyenes, körülbelül 60 lépésnyi hosszúságú, a magassága 12 ölnyi formán van. A barlangnak a szélén vagy alján 4,4 ölnyi vastagságú jegek voltak, ezeken állni is lehetett, én hason feküdtem rajta, a bółt-zattyából lefüggő jég tsap, tsak 6 vót ekkor egy-egy izmos embernyi vastagságú, mert a többit, a mellyek még vastagabbak vóltak, az előtt valamelly Uraság számára lelövöldözték. Ezen kívül ez igen igen hangos tágasság, a mellynek ha az ember az ő valóságos, egy szegeletbe lévő mély üregébe követ hajigált, a mint én tselekedtem, sokáig lehetett hallani a kövek rettenetes lemenetelét, s ezen üregnek, épen a tövénél belől a hossza van jó 20 lépésnyi, a szélessége 7, vagy 8, de ezeket a tsudálkozásra méltó változásokat tsak tavaszkor, és kiváltképen a legmelegebb nyárban lehet tapasztalni, ősszel és télbe egy ujjnyi jég sem található ezen barlangban.”

**A pesti orgona. Idős Markó Károly
illusztrációja a fáklyafénnyel megvilágított
Aggteleki-barlangról
(Magyar Nemzeti Galéria)**

Diákévei kalandos utazásai közül kiemelkedik az 1811-ben Pest-Budára tett látogatása, vagy ahogy ő feljegyezte: „egy nagy utat vettem a nyakamba”. Sárospatakról indulva Mezőkövesd, Gyöngyös, Hort, Hatvan, Hévízgyörk, Bag, Gödöllő („a hol láttam a Herczegh Grassalkovits roppant híres pa-

lotáját, mellyben 365 szoba van”), Kerespes érintésével jutott el a fővárosba: „... onnan olyan délután 2 órákor Pestre, a melly nap be is jártam valamennyire az egész várost – más nap ladikon másokkal együtt általmenvén a Dunán Budára, itt is meg nézegettem a várost, mellynek a hossza egy mérföld, délre értem Szent-Endrére, melly igen szép rácz város, onnan fel a Duna mellett, a falunak által ellenében a Dunán, vitt egy ember csónakon Pótsmegyerre, melly van nagy falukkal együtt Szt. András szigettyében. Itt innepeltem tehát Pótsmegyeren Karácsonykor 1811^{dik} évben.”

A dokumentarista

„Tizenharmadfél esztendeig való tartózkodás” után 1812-ben fejezte be tanulmányait a Bodrog parti „Athénban”, s onnan Görögöre került „rectornak”. Részletes naplóját ettől kezdve vezeti a következő gondolatok előre bocsátásával: „Amelly dolgok már ezután feljegyeztetnek, már akár magamat illetők légyenek, akár másokra tartozzanak, Rectorságomban történtek.” (Az 1812 előtti bejegyzések egységes stílusa és formája arra enged következtet-

nek köbli 60,70 Ft-on is elment Rozsnyón, a gabona 30, 40 Ft-, a zabnak köbli 24 Ft-on; ... a nagy éhség miatt sok ember allig tudott járni, sok egy hétig sem látott kenyert, nevezetesen itt az oskolás gyerekek közül két hétig sem hozott egyebet az oskolába, hacsak kendermagot, s azon meg más effélén kinlódott, de én akkor is, hála légyen az Istennek, jó kétszerből ettem kenyeret, a midőn másoknak még tsak zab kenyerek sem volt.” Naplójában ugyanis minden olyan napról készített feljegyzést, amelyen az átlagostól eltérő esemény történt. Számunkra különösen azok a följegyzései érdekesek, amelyek az időjárás szélsőségeivel, különleges természeti jelenségekkel kapcsolatosak.

Második baradlai látogatása arra enged következtetni, hogy a barlangnak és élővilágának védelme akkoriban még erősen alá volt rendelve a látogatók szórakoztatásának: „Aug. 12^{dik} napján (1817) voltam Sz. Mártonyi Józseffel, Kérészy Istvánnal, Szakal Lászlóval és Szepsi R. Belényesi Józseffel az Agteltki Baradllában, melly üregben mi akkor mindnyájan vígan jöttünk mentünk, ugyan ekkor egy olyan ágában is voltunk az Baradllának, a mellyben még én az előtt nem vóltam, t.i. az ugy nevezett Denevér lyukban, a melly hely ugyan magával is hordja a nevét, mert egy igen magas boltzatban össze meg össze ragadozva annyi denevér vólt, hogy igen könnyen lett volna jó 3 szekerral, mitsoda sikoltást tsivogást vittek ezek véghez, egy olly különben is rémítő helyen, borzasztó vólt halgatni, kivált amidőn kövekkel közükbe hajigáltunk, sokszor annyi le esett, hogy egy zsákkal is lett volna, ilyenkor vólt még sikoltás, ide s tova való repülés, tsak az alattok való ganéjok lett volna 5 szekérrel, majd kiverték szemünket a rettenetes repkedéssel.”

Minél közelebb a Baradlához

Kis Dániel 1819-ben a szomszéd falu egyházközségének kérésére – kedvezőbb anyagi feltételekkel – Jósavőre került, ahol is élete végéig tanítói és lelkipásztori teendőket szintén ellátott. A gyerekanyagot meglehetősen leromlott állapotban találta: „... a gyermekek felettébb tudatlanok vóltak, engedetlenek, makatsok, még jó formán a kalapjokat sem vették le előttem, egy szóval majd meg örültem velek.”

Az ez idő tájt készített naplójegyzetei egyedülálló adatokat tárnak elénk Jósavő XIX. század eleji életéről, hétköznapijairól. Például 1819. június 2-

ni, hogy Kis Dániel diákéveinek érdekességeit utólag, sárospataki éveit követően örökölte meg. – *A szerk.*)

Ezután, 1816 áprilisában Szinpetriben került tanítónak, de a prédikátori teendőket szintén ellátja – szükség szerint a környező településeken is. A következő évben – a kedvezőtlen időjárás miatt – valóságos éhínség alakult ki a környéken, amelyről az alábbiakat jegyezte fel: „... e tájban itten ezen a vidéken igen nagy szükség volt, a ritka búzá-

án tanítványait a községtől északra lévő Lófej-forráshoz vitte kirándulni. Erről az időszakosan kitörő (pulzáló) forrásról – melyet Tompa Mihály is megénekelt *Lófej* című versében – Kis Dániel adja az első, szeszélyes vízjárására is utaló leírást naplójában: „*Juny 2^{dikán} Gyöngyvirágzás lévén a gyermekekkel voltam azon a híres Lófej nevezetű forrásnál a Szilitzai határon, a melyből sokszor másfél nap sem jön víz, de ha neki zúdul, 3,4 óráig egy hordó vastagságnyi formán is jön belőle, a mely valósággal tsudálatos dolog.*”

Naplójegyzeteiben külön figyelmet szentel az időjárás szélsőségeinek, és ezek élővilágra gyakorolt hatásainak: „*Aug. eleitől (1820) fogva, 20^{dikig} folyvást igen nagy rekkenő melegek jártak, s úgy tetszett mintha az egész világot be fűtötték volna, még az árnyék is égetett.*” Másutt: „*Jun. 21^{kén} (1821) – viradóra olyan hideg dér volt, hogy itt Jósuvafőn bab, kukorica rakásra fagyott.*” „*Így múlt el az 1821^{dik} esztendő ezen a vidéken, igen sok gyümölcs volt, itten személyeknek 40, 50, sőt 60 zsákkal, mások, szilva is 10, 15, 20, sőt 30 hordóval is, bor kevés volt, ... hanem a tiszta búza sok meg-fagyott.*”

Különösen hideg volt 1822 tele: „*Január 10^{kén} ... Petriben voltam ... – e tájban valamennyi kegyetlen hideg volt, mind ide küldötték Sibériából, sok helyeken ekkor a malom, a víz, talán még a molnár is meg-fagyott, ennél fogva, minthogy itt (Jósuvafőn) soha sem fagy el a víz, 4, 5, 6, sőt 8 mérföldről is voltak az itt lévő malomokba, még Eger tájékaról is, Nádasd (ma Borsodnádasd) nevű faluból is volt egy szekér.*”

Templomfelőrés

Ezen a télen egy bűnügy is borzolta a kedélyeket: „*Február ... elein itt igen sok lakodalom volt, dúdolt, dalolt minden, ugrott itt is, ahol gödör nem volt, mi is hivatalosak voltunk minderre, tölt az idő estvéneként; és épen ezen farsangba egy legény fel is törte a templomot, s comissió nélkül fel is bontotta a perselyt, a pénzt elköltötte, de nem sokára kitudódott, s Törnára vitték.*”

„*Aug. elein, s közepin 1824. ország szerte nagy hévség, s szárazság lévén, itten s olly melegség volt, hogy majd felfőtt az ember, ... azt is elfelejtettük, hogy szokott az esső esni.*” „*Augusztusnak az elei folyvást 1827 telvén tölték a napok, felettes nagy forráság, hévség volt szüntelen, a rétek, erdők, mindenek egészen kiégtek, sok fák elszáradtak, és ilyen időjárásra még az öregek sem emlékeznek, igen hamar*

volt mind az őszi, mind a tavaszi aratás, úgy hogy már 7^{dik} s 8^{dik} Aug. a zabot is behordták.”

Az 1831. évi kolerajárványról Kis Dániel így emlékezik meg naplójában: „*... az országnak több részeiben a ma nevezetes dögletes nyavalya a Cholera, vagy epekórság kiütötte magát (melly az országba 1830-ban 70000 ember közül – ennyien lévén benne ott betegek – 40000 ölt meg) ennél fogva mindenütt szoros felvigyázások tétettek e tekintetbe, mégis mind ezek mellett is, itt is Jósuvafőn sokan kínlódtak benne, sőt ketten, úgy-mint Matós György felesége és Matós Pál, az egyik 29^{ik} a másik 30^{dik} Júl. a szerzett nyavalyába meg is haltak, a kik harang szó mellett a T.tes Vármegye parancsolatja szerint, az egyik férje által, a másik felesége által szekérré tétettek rá, ... ruhába meghóttak, ugyan azokba, koporsójok nem lévén, a temetőre föltre helyre szekéren kivitetvén, egyedül az özvegy férj és özvegy asszony tették be ezen meghóttakat egymás mellé egy sírba s magok is húzták rájuk a földet, – borzasztó volt mindezek, de ezek valósággal Júl. 31^{dikén} így történtek félve és rettegve minden ezen látástól. Azután Augustus békövetkezvén (1831) valamint az egész országba, úgy itt ezen hólnapnak elein, közepén, sőt a végén is csak nem szakadatlanul a Napkeleti Cholerában, vagy epekórságba kínok közt, csak nem egymásra húlva haltak az emberek, nevezetesen 7^{dik} Septembrisig, amidőn ezt írom, Sidókat, R. Catholicusokat ide nem számílván tsupán hitiünk sorsai Jósuvafőn 40^{en} holtak meg, részemről szólván igen sokszor kétséges szempillantásokra is voltam kitétetve, mert a T.tes Vármegye parancsolatja..., ének-szóval, a meghólt testől 40, 50 lépésnyire megállapodva, tartottam az utolsó tisztességet részemről megtenni, ... Sept. 7^{dik} napjáig csak részünkről szólva 55re ment a magos holtaknak a száma, holott volt olyan ez előtt való ittlaktomban, hogy 8^{nál} többet nem temettem el, akkor tehát Pestis lévén, így történtek ezek nem csak itt, hanem az egész országba, de engem és az enyémeiket eddig, amikor ezeket írtam, a jó Isten itten a Pestis idején kegyelmesen megőrzött és atyáiként megoltalmazott.*”

Az 1833. évi őszi árvíz bibliai példázatokra készítette Kis Dánielt: „*... ezen falut egy kis hijja, hogy el nem sodorta a víz, kiváltképpen Sept. 22, 23, 24^{ik} napjaiban, a midőn egynehány nap még a templomba sem mehettünk, ugyan e tájba az egész Sajó, Rima, Bódva, Hernád vizek mentiben igen sok kárt tett mindenfelé a sok árvíz, és ekkor csak az olyan nagy*

ember járhatott volna szabadon, mint a régi ... azon nagy, a ki a Noé Bárkájából kiugrott az Özönvízbe, és tsak nadrág-kötésig ért néki az özönvíz.”

„A föld megreszkettetése”

Az érmelléki területen (ma Románia: a Piskolt, Érendréd, Dengeleg, Gálospetri övezte epicentrális vidéken) 1834. október 15-én 7 és 8 óra között 8-as erősségű földrengés volt. A földrengés 79 700 négyzetkilométer területet rázott meg, aminek az a magyarázata, hogy középpontja igen mélyen volt. A rengés jósuvafői észlelését Kis Dániel így jegyezte fel naplójában: „*Oct, 15^{kén} 1834, valamint tsak nem az egész országban, nagyobb vagy kisebb mértékben, úgy itt Jósuvafőn, reggeli 8 óra tájba tapasztaltatott szembetűnően a föld meg-rendülése vagy megreszkettetése. Sok helyeken sok kárt is tett sokféle épületekben, templomokban, de amint hitelesen hallott Békés és Bihar Vármegyének leg-szélső határaiban még nagy károkat is okozott, a holott házak, tomyok, templomok összedültek, és sok lapályos helyek kénkövei, bűzlő jellegű üregek nagy hirtelenséggel támadtak, a melyekből tsudálatos szágu vizek tsudálatos sebességgel löködték ki.*”

Naplójában minden félévben felsorolta azoknak a tanítványoknak a nevét, akik előtte vizsgát tettek, külön a fiúkat, külön a leányokat. Minthogy ezekben az időkben osztálynaplót, iskolai anyakönyvet nem vezettek, ezek a feljegyzések valódi oktatástörténeti dokumentumok. A református lelkészt gyakran kérték fel keresztapának. Erről így írt: „*Febr. 20^{kán} 1837 voltam ezen Ekklesiában 40^{dik} gyermeknek kereszt attya.*”

Kis Dániel 1837 októberéig vezette naplóját. A napló utolsó oldalán Maklári István – Kis Dániel jósuvafői utóda – jegyezte be a következőket: „*Meg halálozott 1838^{dik} évben, ezen mindenektől kedvelt Oskola Tanító, kevés napokig lévén beteg, több Rector Collegaitól el temettetett, nagy zokogások és szánakozásokkal el telve tétetett a nyugalom helyére, megbetegedett Dániel Napján és akkor ágyba esett, meg hótt 8^{ik} Febr., el temettetett 10^{dik} Febr. szerdán, béke hamvainak.*” A napló 100. oldalán pedig Kis Dániel dédunokájának, Mészáros Dezsőnek az 1940. II. 20-ai bejegyzése olvasható: „*Dédnagyapám meghalt 54 éves korában, Mária leánya volt a nagyanyám.*”

SZABLYÁR PÉTER